

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНІ СВОБОДИ

Бодак Н.В.,

студентка 4 курсу

*факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ідея верховенства права (theRule of Law) нині стала чи не найпопулярнішою у всьому світі. До неї постійно звертаються політичні діячі не лише Заходу, де верховенство права традиційно виступає однією з найвищих демократичних цінностей, а й Сходу (включаючи комуністичний Китай), Півдня і Півночі. Вона давно стала найважливішою складовою міжнародно-правових актів, особливо присвячених правам і свободам людини та громадянина. Як принцип, ідея верховенства права все частіше фіксується у національних конституціях і законах, нею активно оперують міжнародні та національні суди.

Осторонь безпрецедентної підтримки цієї цього ідеалу не залишається й Україна. На його адресу лунають панегірики із вуст державних і політичних діячів України, без нього не обходиться жодна програма численних політичних партій. Термін «верховенство права», як вираження ідеї, все більше використовується в законодавчій практиці, в рішеннях Конституційного Суду України. Верховенство права стало одним із найактуальніших предметів наукового дискурсу; до його проблем все частіше звертаються не лише правознавці, а й політологи, філософи, соціологи, представники інших галузей гуманітарного знання. Проте, вживаючи популярне поняття «верховенство права» далеко не всі автори публічних виступів та публікацій до кінця усвідомлюють його природу, сутність і значення.

Проблеми «ідеальної держави», «панування закону» осмислювали видатні мислителі минулих епох, починаючи від знаменитої сімки грецьких мудреців – Піфагора, Геракліта, Демокрита, Платона, Аристотель, римської епохи (Цицерон), пізніше Томас Аквінський, Августин Блаженний та інші. В епоху Відродження та Просвітництва проблеми «природного стану», «походження держави»,

«суспільного договору», «народного суверенітету» глибоко осмислювали Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є та інші. Праці зазначених та багатьох інших філософів та правознавців стали ідеологічним підґрунтям формування класичної концепції верховенства права, яку наприкінці XIX ст. сформулював професор школи права Оксфордського університету Альберт Дайсі. Принципу верховенства права в Україні з перших років її незалежності, особливо після схвалення Конституції 1996 р., приділяється, на перший погляд, достатньо уваги на доктринальному рівні - юридичної науки, на рівні правотворчості й правозастосування - законодавцем і судами.

Осмісленню та дослідженню цієї проблематики в сучасній Україні, значну увагу приділили С.П. Головатий, В.О. Зайчук, В.М. Кампо, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, Д.М. Лук'янець, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Олексик Х.М., Лемак В.В. та ін. Проте не вирішені проблеми правової реформи, низька результативність публічної влади у вирішенні суспільних проблем, закріплення принципу верховенства в законодавстві і кардинальні перекоси у практичному застосуванні цього надважливого принципу примушують ще раз звернути увагу на взаємозв'язок цих проблем з рівнем здійснення верховенства права в Україні.

Верховенство права – це фундаментальний принцип сучасного правопорядку в світі, встановленого з прийняттям Статуту ООН – документу, що заснував підвалини якісно новим цивілізаційним правовідносинам і сучасного світового порядку. Він відображає загальне надбання людства – ідеали свободи, демократії, прав людини і поступово реалізує їх шляхом регламентації усіх суспільних відносин у контексті найвищої справедливості [6].

Досі залишається належним чином неусвідомленим, а в підходах до його розуміння й надалі спостерігається досить широкий спектр думок - від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для вітчизняної (і не тільки) теорії та практики принципом верховенства закону (щоправда, останнім часом часто з уточненням - «правового закону») до зведення верховенства права до верховенства справедливості й розуму. Серед частини юристів-практиків, так і науковців не подолано скептичне ставлення до самого принципу верховенства права. І сьогодні дехто продовжує вважати його політичною декларацією, непрацюючою доктринальною абстракцією тощо. Термін верховенство права - багатогранний, багатоаспектний і тому його часто трактують у різних аспектах. Це робить дане поняття динамічним, а тому знайти конкретне його визначення дуже складно. Свідченням цьому є те, що його визначення не змогла дати і Венеціанська Комісія у звіті щодо верховенства права, прийнятому на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. на основі зауважень

її членів П'єтера Ван Дізка (Нідерланди), ГретХаллер (Швейцарія), ДжефріДжоуела (Сполучене Королівство), КаарлоТуорі (Фінляндія). Звіт побудований головним чином на аналізі підходів до розуміння верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях та законодавстві низки країн, а також у науковій літературі. Показово, що розділ IV Звіту, присвячений аналізу окремих наукових джерел, має досить промовисту назву «У пошуках визначення». У самому звіті автори не запропонували якоїсь всеохоплюючої дефініції, хоч висновки, які містяться у ньому, безперечно сприяють поглибленому осмисленню верховенства права [8].

В Україні принцип верховенства права закріплено в ряді нормативно-правових актів: Основному Законі (Конституції) України, Статуті Ради Європи і Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року (що є частинами національного законодавства), Кодексі адміністративного судочинства України тощо. Своє бачення принципу верховенства права виклав і Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 року: "Верховенство права - це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права" [5].

Вагомий внесок до розуміння принципу верховенства права вніс Європейський суд з прав людини, який у ряді своїх рішень визначив наступні складові цього принципу: визнання пріоритетності, домінування, визначальної ролі прав людини у діяльності держави; поширюваність цієї пріоритетності на діяльність усіх без винятку органів держави, включаючи, зокрема, органи прокуратури; правова певність, визначеність (legalcertainty) становища людини у тій ситуації, в якій вона перебуває; неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні; наявність громадської довіри до судів як до гарантів справедливості; майже без виняткова можливість доступу

до суду; наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; підпорядкованість судовому рішення усіх органів держави, без виняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало чинності; незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало чинності; невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя; секулярність (світський характер) держави; забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого й ефективного розслідування справи її органами [2, 117].

Конституція України, на перший погляд, відображає таке розуміння: ч. 1 ст. 8 визначає, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» [3]. Проте творці Конституції не вказують на обсяг цього поняття, хоча й підкреслюють його «дієвість» словами «визнається і діє». Якщо припустити, що ч. 2 цієї ж ст. 8 «розшифрує» зміст принципу верховенства права (виголошеного у ч. 1), то бачимо фактичне зведення його до верховенства Конституції України. Так, у ч. 2 ст. 8 Основного закону вказується: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Проте, ототожнення верховенства права лише з верховенством конституції, на наше переконання, є неправильним.

На рівні поточних законів принцип верховенства права згадується неодноразово, але його зміст розкритий лише в одному - у ч. 1 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України, де передбачено: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого зокрема людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави». При цьому слід урахувати також ч. 2 цієї ж статті: «Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини» [4].

Вважаємо, що визначення, яке було дане в Кодексі адміністративного судочинства України заслуговує на особливу увагу, оскільки принцип верховенства права може досягати свого призначення - набувати визначального значення у відносинах між усіма учасниками суспільного життя, насамперед у відносинах між людиною і державною владою, тоді, коли він пов'язуватиметься не тільки з абстрактною категорією справедливості, а передусім із невід'ємними, невідчужуваними правами людини, в яких по суті реалізується ідея справедливості. Фундаментальні невідчужувані права людини - це той бар'єр, який в державі, що претендує йменуватися демократичною і правовою, не може бути подолано на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади.

Саме вони складають правове першоджерело їх існування поза правом та без права - неможливе, як і право немислиме без прав людини. Це - явища однієї сутності.

Як іманентна властивість людини, що характеризує її як представника всього людського роду, права людини, попри певні концептуальні розбіжності в їх трактуванні між Заходом і Сходом (євроатлантичною та іншими цивілізаціями), в умовах глобалізації набувають універсального, позатериторіального й позанаціонального характеру, стаючи загальноцивілізаторською, загальнокультурною цінністю, незалежно від націй, ідеологій, релігій, а тому давно стали об'єктом між-народно-правового регулювання. Зв'язаність усіх гілок влади фундаментальними, невідчужуваними правами людини є безпосереднім проявом реалізації принципу верховенства права.

Саме в такому дусі трактується принцип верховенства права в теорії та судовій практиці, зокрема у практиці конституційних судів, багатьох європейських країн. На цій позиції фактично стоїть також Європейський суд з прав людини [1, 19].

Принцип верховенства права передбачає не лише визнання основних прав людини, а й обов'язковість їх додержання й забезпечення державою. Цю вимогу принципу верховенства права закріплено у ст. 3 Конституції (ще до фіксації самого принципу), згідно з ч. 2 якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Звідси випливає, що діяльність як держави загалом, так і її органів, включаючи законодавчий, повинна мати правовий характер. Зазначене положення в позитивній формі фактично формулює ще одну суттєву вимогу принципу верховенства права - вимогу правового закону. Адже правовий характер діяльності органу законодавчої влади означає, що зміст і спрямованість законотворчості мають визначати права і свободи людини [1, 20].

У контексті правової системи ЄС верховенство права також, як правило, пов'язують з принципами демократичного врядування та поваги до прав та свобод людини. Такий зв'язок, зокрема, простежується у документах Ради ЄС, де зазначено, що "верховенство права ... дозволяє громадянам захищати їх права і ... передбачає наявність законодавчої та судової влади, що повною мірою забезпечує права людини та основні свободи, а також справедливу, доступну і незалежну судову систему". Верховенство права передбачає наявність прозорого, стабільного та ефективного законодавства, незалежних конституційних та судових органів, ефективне врядування на місцевому та загальнодержавному рівнях, кваліфіковану, незалежну та ефективну судову владу, систему відповідальних правоохоронних органів, вільні засоби масової інформації [2].

В умовах розвитку України і державі, і громадянському суспільству необхідно утверджувати верховенство права. Проте з утвердженням принципу верховенства права в Україні існує багато проблем, як зазначав М.І.Михальченко цей принцип лише декларується та на заваді його реалізації постають клановість, олігархічність, що унеможливають життя за нормами закону і моралі [7, 88, 92]. Адаже мало прописати цей принцип у законодавстві, необхідно, на наше переконання, щоб правозастосувачі, перш за все, зрозуміли суть цього принципу і зуміли його застосовувати на практиці, потрібно на якісно вищому рівні проводити правові реформи, антикорупційні реформи, необхідно підвищувати правосвідомість громадян України і тоді, права і свободи людини зможуть бути не лише закріплені, а й будуть ефективно реалізовуватися.

Література:

1. Козюбра М. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика[Текст] / М. Козюбра // Українське право. - 2006. - № 1 С. 15-23.
2. Ноговіцина Ю. Верховенство права в Україні як складова інтеграційного процесу[Текст] / Ю. Ноговіцина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. - 2007. - С.35-36/
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30.-Ст. 141.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Офіційний вісник України. - 2005. - № 32. - Ст. 1918.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. - 2004. - № 45. - Ст. 2975.
6. Резніков О., Вінгловська О. Принцип верховенства права і проблеми його забезпечення в Україні// Юридичний вісник України – 2011. - №26 [Електронний ресурс] режим доступу:
7. http://www.yurinc.com/ua/analytical_information/?id=7771
8. Рудич Ф.М. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. посібн. / Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан та ін. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.
9. Козюбра М.І.: Верховенство права і Україна [Текст] / М. Козюбра // Право України. - 2012. - № 1–2, С. 30-63.